

חמישים שנה לפטירת מרדכי מרטין בובר (1878-1965), הוגה חינוך מבוגרים ומקים המסגרת הראשונה להכשרת מורי מבוגרים

חינוך מבוגרים נוכח משבר זהות לאומי שני פרקים מתוך מאמר שנכתב ב-1950

מרדכי מרטין בובר

חינוך המבוגרים במדינת ישראל

כבר רמזתי שעניין חינוך המבוגרים, כשהוא נדון בכל חומר חשיבותו, לעולם אתה מוצא בו זיקתו של מצב היסטורי מסוים, שעם מן העמים שרוי בו. טיבה של זיקה זו בכך שטעמו ותוכו של אותו מצב והתפקיד החינוכי הנובע מהם קובעים את תוכנית הלימודים וגם את שיטתם. מה טעמו ותוכו של מצבנו ההיסטורי בשעה זו, ומה התפקיד החינוכי הנובע מהם? [מדובר ב] מצב ללא תקדים ותפקיד ללא תקדים.

מה שאנו קוראים בשם גלות יכול אתה להולמו [= להבינו, לפרשו] בחינת רשת של מושבות בלא מולדת, אלא שמושבות אלו עומדות ברשות אחרים ולפיכך נדונו לעקרות, ומה שאנו קוראים בשם ציונות, יכול אתה לדורשו בחינת ניסיון שמנסות אותן המושבות לבנות לעצמן, בדרך תיקון ארץ-מוצאן, מולדת עצמאית ויוצרת. במקום ההתיישבות הבורחת מן המרכז, שכל ספרי זיכרונותיה של הישבות [= הקולוניאליזם] העולמית מספרים עליה, באה כאן התיישבות השואפת אל המרכז. תנועה פרדוקסלית זו הגיעה למידת הצלחה מרובה בזכותו של הפך-טיפוס מיוחד במינו, בזכות אותו טיפוס-אדם חדש שקם לעמנו בתקופת העליות הראשונות, והוא שעלה בידו ליצור מרכז-גיבוש חזק. לפי טיבו וטעמו של תהליך זה עשויים היו חייהם ומפעלם של דורות חלוצים להתגבש סביבו שכבות-שכבות, בדרך השתלשלות המתחדשה והולכת של אליטות חלוציות מקרב הגולה, עד שיגיע מעשה הגיבוש המכריע לידי גמר. ואולם הגלים 'ההיסטוריים'

המאמר במלואו, בשם 'חינוך מבוגרים', התפרסם לראשונה במולד – ירחון מדיני וספרותי, פברואר-מארס 1950. הפרקים ניתנים כאן בשינויים קלים של כתיב וסגנון, שהזמן גרמם. (C) כל הזכויות שמורות לעיזבון הספרותי של מרטין בובר.

של עושק ושמד, ששום תקופה קודמת לא ידעה כמותם, סחפו וטרפו את התוכנית האורגנית כולה, בייחוד בשעה שהמפנה הפוליטי שנתחולל מכוח לחצם של גלים אלה פרץ פתח עליונית ההמונים. 'המושבות' שנתכוונו ליצור לעצמן מולדת מעט-מעט, בעל כורחן שהן הולכות ובטלות בנחשוליה של עלייה זו. במקום קצבו של תכנון בא קצבו של אונס, שכל תכנון הוכרח להסתגל אליו; במקום אליטות החלוצים שבחרו ארץ זו מכל ארצות תבל ובחרו מפעל זה מכל מפעלי העולם, ולהם, לארץ זו ולמפעל זה, מסרו את כל נפשם – באו גושים-גושים של בני אדם שבוודאי מצויים בתוכם כמה וכמה טיפוסים-חלוצים אמתיים, אבל כלום מצויים הם בשיעור כזה ובכוח כזה, שיוכלו לעמוד בפני השאר, בפני המוני המהגרים גרידא, ויוכלו להשפיע עליהם?

כאן הגענו לסף הבעיה החמורה. 'המושבות', היינו הגלויות, שונות הן זו מזו שינוי מופלג בטיבן, בשפתן ובאורח חייהן. התוכנית האורגנית מכוונת הייתה לכך שחלוציה יתלכדו לאחדות חדשה, היא אחדות של מרכז-גיבוש, שתתגבר על ריחוק ההוויה ועל ריחוק הנפש שבין עדה לחברתה ותבטיח גם התפתחות אחידה להבא. כשנסחפה התוכנית האורגנית על-ידי הגלים 'ההיסטוריים', נעשה גם תפקודה של האחדות מפקפק. ואנו לא הרי מצבנו כהרי מצבן של ארצות הברית, שיכלו להמתין עד שנעשו ל'כור-היתוך': אנחנו לא נוכל לחכות עד שהכורח של חי השיתוף יישר ויפלט במשך כמה דורות את ההבדלים המפוקפקים. עתה, משהשתלשלו הדברים כפי שהשתלשלו, אין לנו דרך אלא להיעשות בזמן קצר מאוד לאחדות-עם ממשית, בעלת כלכלה אחידה ותרבות אחידה. באמצעים חיצוניים לא תקום אחדות זו. היכן הגורם הרוחני, שיש בכוחו להקימה?

גורם זה הוא חינוך המבוגרים, הוא ולא אחר. אמנם אדם שאינו חלוצי בטיבו, אי אפשר לחנכו להיות חלוץ, בייחוד בתקופה מאוחרת זו של הציונות, שהיסוד החלוצי שבה מפסיד לא מעט מכוח דחיפתו ומשיכתו. אבל אפשר וצריך למצוא בתוך כל עליית ההמונים, בתוך כל אחד מעדותיה, את האנשים שניצוץ חלוצי רודם בלבם ואפשר וצריך לעוררו ולפתחו: צריך ללכדם לעילית המושכת אליה ומושכת אחריה – בקיצור, לעילית מחנכת. משמרות קדמיות אלו של העליות ימצאו גם את המגע בין לבין עינין ואת המניעים לפעולה משותפת.

ומשארנו שדרך-חינוך זו, חינוך מחנכים, היא הכרחית, הרי אנו מצויים גם לפתוח את לבנו להכרה, ששוב אין הניצוץ החלוצי ניתן להלהיבו בימינו באותם האמצעים שיפים היו לו לפנינו, לפי שכל האווירה הנפשית של אדם מישראל הבא מן הגולה נשתנתה בינתיים מעיקרה. נפשו אכולת ייאוש: מתיאשת היא מן האדם, מהחברה האנושית ומאמיתות הערכים הרוחניים של המין האנושי. ייאוש זה מתכסה לעתים בטליתת של דעה פוליטית פלונית או אלמונית או מבקש לו מפלט בהשתייכות לאחת החבורות. אבל הוא מחלחל ונוקב עד תהומה של הנפש, וגם מציאותה של מדינה יהודית אין בה כדי להתגבר עליו. אפילו הרעיון הלאומי לכשעצמו, על אף כל הישגיו, אינו מספיק לכך. שהרי בינתיים נתגלה בעולם, שכללות הרעיונות הלאומיים בניגודיהם ומלחמת הכול בכל הדוגלת בשם הקיום הלאומי עלולות לבטל את קיום האדם.

ולא זו אף זו. גם בתקופה ההרואית של החלוציות לא היה המניע לאומי בלבד. והנה בימינו

אלה, בתוך עולם אנושי אומלל, קרוע ומסוכסך, מבולבל וחסר תקווה, באים בני אדם ואומרים שאנו חיים בימות המשיח, וקיבוץ הגלויות יוכיח. אמנם קיבוץ הגלויות הוא מעשה רב, ושיעור הצלחתו מפתיע בגדלו, אבל צרור גלויות אני רואה, וקיבוץ גלויות איני רואה עדיין. את העם איני רואה.

אף אין להסיח דעת מכך שבתנועה החלוצית מילא הרעיון המשיחי האמתי תפקיד כביר, אף-על-פי שניתן לו לבוש שבתפיסה חילונית. וכי מהי החלוציות אם לא הרעיון להתקין, בכוח המעשה הסוציאלי של 'שאר ישוב', עולם אנושי הפוך, עולם החי על הצדק? היה בה בחלוציות קשר אמיץ וכביר בין ערכים אוניוורסליים ולאומיים, בין ערכים נצחיים ופוליטיים. ומה נשאר מכל זה היום, בשעה שהשאיפה אל הצדק הסוציאלי נוטה לטבוע בלהג המפלגות? ומה נשאר מן התקווה לבנות מלכות שמים עלי אדמות?

אין עתיד לישראל בבחינת ישראל בלא זיקה חוזרת אל הערכים הנצחיים; אבל בלא זיקה זו אין אף אחדות אמיתית לישראל בארצו. רק בסימנה של זיקה חוזרת זו יקום ליכודן של הגלויות. על-כורחך אתה אומר שחינוכה של עליית ההמונים, יותר נכון: חינוך המבוגרים בתקופה זו של עליית המונים, חייב להתכוון כלפי הזיקה החוזרת אל ערכי הנצח.

ברי שדבר זה אין להוציאו אל הפועל אלא מתוך מיזוג ממשי עם המציאות היהודית והעברית של העם והארץ. אי אתה יכול לקרב את ערכי הנצח ללב העם ולעשותם ילידי-בית בתוכו אלא אם כן אתה דולה אותם מתוך ערכי המורשה הלאומית. מצווים אנו לאגוד את האמת האנושית והמציאות הישראלית באגד של אחדות חדשה.

בהבחנה זו מקופלים כמה מגופי סימניה של דרך ההוראה למבוגרים שמקרב עליית ההמונים: יש ללמד את הלשון העברית לא לשם עצמה בלבד אלא גם כנושאת חלקנו בערכי הנצח. יש ללמד את המקרא לא רק כנכס העליון של תרבותנו הלאומית אלא גם בחינת כניסתו של עם ישראל לעולם של ערכי הנצח; והוא הדין בתולדות ישראל, שלא די לחשוף בהן את דרך האומה במרחבי הזמנים אלא צריך לרדת לסוף טעמן, שהוא המופת הגדול המעיד על עם זה, שלא היה הולך ומכריז על ערכי הצדק והשלום משום שחלש היה אלא משום שנאמן היה להם; ואפילו ידיעת הארץ יש ללמדה בחינת מצע לאותה הבטחה לאנושות הכרוכה בה בארץ זו. בדיבור אחד, יש להורות לחניכים את כל המציאות שבחיים, אבל יש לפקוח את עיניהם ולבותיהם לראות שאין היא אלא כלי לאמת הרוח ולדרכה בעולם.

אין צריך לומר שלא יוכשר ללמד את ערכי הנצח אלא מי שמאמין בהם. לתפקיד זה שאין לו תקדים ראויים אנשים שעודם מאמינים או ששבו להאמין – אמונה לא דוגמטית אלא ממשית – בכוח הרוח החיה: אנשים שבעוד ליקוי החמה הרוחנית הולך ונמשך הם יודעים ומכריזים, שהיא לא כבתה. עליהם ללמד על דעתם זו ומתוך דעתם זו, יתר על כן, עליהם לחנך בהווייתם זו. וגדול שכר פעולתם: הדבר שהוטל עליהם לעשות ראש וראשון הוא במעלת חשיבותו בשעת משבר זו.

בית-מדרש למורי-עם

העשייה בתחום השכלת המבוגרים ודאי שמרובה היא בארצנו יותר מבכל ארץ קטנה אחרת בימים אלה. ארגונים רבים מאוד, ארציים ומקומיים, מפלגתיים ובלתי מפלגתיים, עורכים מדי שנה בשנה מחזורי הרצאות, שיעורים, סמינרים לאין מספר. המרכז להשכלת העם של האוניברסיטה, שאני חבר לו, רב חלקו במפעל זה. ביוזמתו הלכה וגברה המגמה לכוון את הפעולה במערכות אורגניות גדולות, הן מצד שיטת הלימודים והן מצד סדר הלימודים, ולגבשה בצורה של מוסדות-קבע. אולם רק עתה הגיעה מגמה זו לעצם מימושה בכוח הצורך האובייקטיבי העצום, שנולד עם החובה לקלוט את עליית ההמונים קליטה רוחנית אמיתית. ממקום זה יצא בית-המדרש למורי-עם, שנוסד זה עתה על-ידי המרכז להשכלת העם של האוניברסיטה ושאני מנהלו. אפשר וזהו מוסד מיוחד במינו בעולם, כמו שהצורך שחוללו מיוחד הוא במינו.

יש לנו בארצנו מורים טובים במספר רב, מורים לחינוך עממי ולהשכלה תיכונית וגבוהה, שאינם נופלים מהמורים שבשאר ארצות. אבל אין לנו עדיין מורים להשכלת מבוגרים או 'מורי-עם', לפי המטבע שטבע לאסאל. אמנם לא מעטים מבין מורינו, ובהם הרבה מורים טובים, עוסקים גם בהרצאות ושיעורים מחוץ לעבודתם הרגילה. אבל כל עצמה של פעולה ברוכה זו עומדת בסימנו של 'גם' זה. רוב המורים רואים אותה בחינת עיסוק טפל ולא בחינת אומנות, כמו שהלומדים רואים אותה בחינת השתלמות ולא בחינת חינוך לחיים. הצורך שנתעורר על-ידי עליית ההמונים הראה לנו, שזקוקים אנו למורי עם, לאנשים העושים את השכלת המבוגרים לאומנותם העיקרית ומתמסרים לה, וביחוד לעבודה בקרב העולים החדשים, אבל גם בכל מקום אחר. זקוקים אנו לאנשים המבינים שאין זו אומנות שנייה במעלה, שהבוחר יבחר בה רק בשעת הדחק, כשאין בידו להגיע לאומנות ממעלה חשובה יותר, שתביעותיה מבעליה מרובות יותר – אלא שהיא גופה אומנות ראשונה במעלה, שתביעותיה מן העוסק בה אינן פחותות משל אומנות אחרת, ומבחינה מסוימת אפילו מרובות הן משל זו, שכן היא תובעת את האדם כולו. ואולם לא די בזה. זו צריך שתהיה לא רק חלקם של העוסקים בדבר: הכול מצווים עליה – העם והמדינה, דעת-הקהל וכל המוסדות הלאומיים, כולם חייבים להכיר בחשיבותו המופלגת של תפקיד זה ולשקוד על עיצובו ושכלולו כדי היותו לאומנות מכובדת ביותר.

מפעלנו בהשכלת המבוגרים נכנס לשלב חדש, שנקבע על-ידי המצב החדש. ואף על פי שהוא מכוון בראש ובראשונה כלפי עליית ההמונים ומקום פעולתו העיקרי יהיה מעתה בבתי-העולים, במחנות-העולים וביישובים של עולים חדשים – אין הוא מתמצה כולו בתחום זה בלבד. מטבע הדברים שבראשיתו של שלב חדש זה עומדת הכשרתם המיוחדת של מורים מיוחדים. לצורך זה נוסד בית-המדרש למורי-עם.

בבית-מדרש זה, שהוקם במסגרת האוניברסיטה, תוך שיתוף עם הממשלה והסוכנות היהודית, תוכשר מדי שנה ושנה קבוצה קטנה של תלמידים שונים זה מזה בגילם, במוצאם ובמידה מסוימת גם בהשכלתם. הם יקבלו את הכשרתם על-ידי טובי המורים במקצועות שבתוכנית הלימודים,

קצתם מורי האוניברסיטה וקצתם מחוצה לה. קבוצה קטנה, שכן הכוונה אינה להוראה בלבד אלא, כפי שביררתי, לחינוך לשם תפקיד נעלה. וחינוכה של קבוצה אינו אפשרי אלא אם כן מכיר כל יחיד ויחיד שבה ונדרש אליהם בבחינת יחידים ובא במגע עמהם בבחינת יחידים. 'מגע' הרי זה יסודו ושורשו של החינוך. מגע משמעו שזיקת המורה אל תלמידיו אינה זיקת מוחין, השפעת מוח מפותח על מוחות שלא הבשילו עדיין, אלא זיקת עצם לעצם, שהוא עומד כנגדם בכל הווייתו, הוויה מול הוויה, זאת אומרת שפועל הוא לא מלמעלה למטה, מן הקתדרה אל הספסלים, אלא תוך פעולת-גומלין אמתית, תוך חילופי ניסיונות, ניסיונותיה של נפש מוגמרת וניסיונותיהן של נפשות מתהוות, שהרי גם ניסיונותיהן של אלו חשובים הם. לא זו שהתלמידים שואלים מלמעלה והמורה פותר מלמעלה, ואף לא ששואלים ומשיבים משני הצדדים, אלא שיחת-גומלין היא, שיחה אמתית, ששני הצדדים שותפים בה שותפות-אמת, אלא שהמורה מנהלה ומסדרת, כשהוא נכנס בה בכל אישיותו שלו, במישרים ובלא כל מעצורים. והוא מה שקראתי בשם העיקרון הדיאלוגי בחינוך. בית-מדורשנו צריך להיות נישא על-ידיו, כדי שיוכל למלא את תעודתו. על המורים לשאול, ולא שאלות-בחינות בלבד, שבאו לברר מה יודעים התלמידים; וגם לא שאלות סוקראטיות בלבד, המכוונות להביא את התלמידים לידי הכרה שחסרים הם דעת אמתית – אם כי גדול בהרבה ערכן הפדגוגי של השאלות האחרונות משל הראשונות; על המורים לשאול גם שאלות אמתיות כולן, כלומר שאלות שאין בפייהם תשובה עליהן, ותשובות התלמידים יקנו להם, למורים עצמם, את הידיעה שהם חסרים, היא ידיעת ניסיונותיהם ודעותיהם של התלמידים. ושוב עליהם לענות על שאלותיהם של התלמידים לא באינפורמציה עניינית בלבד, שהיא אמנם חשובה מאוד, אלא גם מעומקו של ניסיונם האישי. עליהם לפתוח לתלמידים שיספרו, ועליהם לספר בעצמם: לעורר את התלמידים שיתארו מה שראו בעיניהם ולספר בעצמם מה שראו הם. זוהי הצורה הכללית שחינוך מבוגרים מצווה עליה. ואילו תכליתו הראשונה של הלימוד, תכלית שזיקתה אינה פוסקת לעולם, היא בירור המושגים. והדברים אמורים בייחוד בתחום מדעי הרוח, ובייחוד שבייחוד במדעי החברה. כאן מתחילה רשותה של השיטה הסוקרטית, שבכוונתה לשכלל את הוויית האדם על-ידי שיפור הכרתו. מעשה במושלה של אחת ממדינות סין העתיקה, שעלה בדעתו להזמין את קונפוציוס שיעמוד בראש ממשלתו. שאל תלמיד אחד את קונפוציוס, באלו תיקונים יפתח את פעולתו. ענה הרב: 'בתיקון המושגים'. וכשראה שאין דבריו סבורים [= מוכנים, מתקבלים על הדעת] לתלמיד, הוסיף ופירש: 'מקום שהמושגים אינם נכונים, הדיבורים אינם הולמים, וכשהדיבורים אינם הולמים, המעשים אינם נעשים'. ודבריו הם אמת לאמתיה: שהרי בנקודה זו, נקודת בהירותם ואי-בהירותם של המושגים, קובע מעמד ההוויה במידה רבה את מעמד התודעה. וצא וראה, כמה מושגים יוצאים בשוק בימינו, ובני-אדם הופכים בהם שבע פעמים ביום ואינם נותנים את דעתם על התוכן הממשי המכוון בהם; שכן דרכה של הלשון שהיא הולכת אחר השגרה, ומה ששגור בקבוצה שגור בפניו של היחיד הנמנה עמה. מכאן באה ערבוביה לאין שיעור בחיי הצבור, אי-ההבנה הדדית, וגם פיטומי-המלים בין אדם לחברו

הטורפים את חיי הצוותא. ולפיכך הבא להכשיר בני-אדם לתפקיד של מורי-עם, צריך לחנכם בראש וראשונה לאחריות עצמית על המושג והדיבור. יש להקים ולחזור ולהקים מעין בית-מבחן, שבו יהיו המושגים נבחנים במהימנותם.

במרכזה של תוכנית הלימודים של בית-המדרש החדש עומדת המציאות, מציאותנו בשעה היסטורית זו, מציאותנו הסוציאלית, התרבותית והפוליטית. מן הראוי שהתלמידים יהיו בתוך תוכם מעוניינים במציאות זו, שיהיו קשורים בה בהווייתם שלהם. חינוך מבוגרים לעולם פירושו חינוך קושר, ובנידון שלנו על אחת כמה וכמה. ברם, הכוח הקושר האמתי לא ניתן לאשליות ומדוחים אלא למציאות עצמה. יש להכשיר את התלמידים לראות את מציאותנו ולהבינה, ורצוי שתוכן הלימודים יהא נקבע על ידיה: כל מה שאינו בזיקה למציאותנו, בזיקה שבמישרין או בזיקה שבעקיפין, אין לו מקום במערכת לימודים זו, ואף כל לימוד הנכלל בה צריך שיהא נלמד כך, שהמסקנות היוצאות ממנו ביחס למציאותנו יהיו עולות מאליהן במחשבת התלמידים: שהרי יש לחנכם לחשוב בעצמם.

ואולם עם זה יש גם להימנע, במקצועות המטפלים בתולדות ישראל ובהווה שלו, בשפה ובספרות העברית, בדיעת העם והארץ, מכל עיון מבודד. אוצרנו הלאומי, שאין ערוך לו ואין לו תמורה, הריהו עולמיותנו הנבואית: הלאומנות המפרישה והמבודדת זרה היא לרוח ישראל ולמהותו האמתית, ואם נלך בדרכה, נלך בדרך הטמיעה המכרעת, הטמיעה הלאומית. יתר על כן, לא נוכל לקשור את אנשי עלית ההמונים קשר של אמת בתחיית עמנו אלא אם כן נקשור אותם במסורת היסודית והחיונית, המתחדשת והולכת תמיד ומתקיימת בחידושיה; וזאת לא נוכל לעשות אלא אם נשלב מסורת זו במסורתה הגדולה של הרוח האנושית, במאבקה של הרוח על ערכי הנצח. יהדות חיה אין ללמדה אלא כך שתשיב את האמונה בטעמם של העולם והחיים לאלה שאבדה מהם.